

С. 75. 15. Україна в Другій світовій війні в документах: Зб. нім. арх. мат. (1942–1943). Т. 3 / Ред. В. Косик. – Львів, 1999. – С. 267. 16. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе у 2-х т.: Т. 2. – К., 1994. – С. 253. 17. Про приклади їх співпраці див.: Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 19: Група Говерля. – Торонто, 1991. – С. 26. 18. Svechin Aleksandr A. – Р. 68–69. 19. Luttwak Edward N. – Р. 13. 20. ДАЛО. – ф.3. – оп.1. – спр. 70. – арк. 1. 21. Я оперую концепцією Марка Амстутца про повстанську війну у сільському середовищі як тривалу війну на виснаження / Amstutz Mark R. *International Conflict and Cooperation*. – Chicago, 1995. – Р. 240–241. 22. Там само. 23. Лідери українського націоналістичного підпілля відзначали значно слабший вплив руху на міське населення. ЦДАВОВУ. – ф. 4628. – оп. 1. – спр.11. – арк. 179. 24. ЦДАВОВУ. – ф.4628. – оп.1. – спр.9. – арк.4; Семиряга М. Коллабораціонізм: природа, типологія и проявлення в годы Второй мировой войны. – М., 2000. – С. 502. 25. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 6: УПА в світлі німецьких документів. – Торонто, 1983. – С.215. 26. Там само. – С. 209. 27. Там само. – С. 209, 213. 28. ЦДАВОВУ. – ф.4628. – оп.1. – спр.11. – арк. 127. 29. Борець Ю. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948). – К., 1993. – С. 36. 30. Десять буремних літ...– С.123. 31. Rieber Alfred J. *Civil Wars in the Soviet Union // Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. – Winter 2003. – 4 (1). – Р. 160. 32. Aktsija “Wisla”: Dokumenty / Red. E. Misilo. – Warszawa, 1993. – S. 15. 33. Десять буремних літ...– С.123. 34. Там само. 35. ЦДАВОВУ. – ф. 3833. – оп.1. – спр. 143. – арк. 1. 36. Десять буремних літ...– С.396. 37. ЦДАВОВУ. – ф.4628. – оп.1. – спр. 11. – арк. 191-193; ЦДАВОВУ. – ф.3833. – оп.2. – спр. 16. – арк. 23. 38. Luttwak Edward N. – Р.18–19. 39. Підкреслюючи тісну координацію між військовим командуванням та розвідкою я оперую концепцією військової стратегії, сформульованою Е.Н. Люттваком. Там само. – Р.13.

УДК 94(477):325.83 “195/198”

І.М. Стасюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО РУХУ В УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років)

Ї Стасюк І.М., 2008

Досліджуються характерні ознаки та особливості українського національно-патріотичного руху в УРСР від середини 1950-х – до кінця 1980-х років.

The characteristics and peculiarities of the Ukrainian national patriotic movement in the USSR during mid 1950’s – late 1980’s are investigated in the article.

Сучасна національна історична наука, без сумніву, відіграє важливу роль у процесах розбудови незалежної України, правдиво та об’єктивно відтворюючи нашу минувшину, без якої неможливе оздоровлення духовності українського суспільства, формування високої національної свідомості, подолання комплексу неповноцінності та провінційності, врешті-решт – входження нашої країни до демократичної європейської та світової спільноти. Попри численні труднощі, з якими зіткнулись вітчизняні та зарубіжні історики щодо дослідження українського руху післясталінського періоду для вітворення історичної правди, зроблено вже чимало. З’явилися як праці загального характеру, тобто підручники та посібники з новітньої історії України, так і

спеціальні публікації із досліджуваної проблематики, зокрема таких науковців, як О. Бажан, Т. Батенко, Ю. Зайцев, Г. Касьянов, А. Русначенко та ін. Тим не менше багато аспектів українського національно-патріотичного руху в УРСР від середини 1950-х – до кінця 1980-х років, стратегічною метою якого була боротьба за державну незалежність, досі є або нез'ясованими, або недостатньо вивченими, що робить цю наукову роботу актуальною і важливою.

Від смерті Й. Сталіна до кінця 1980-х років на вершині політичного олімпу СРСР побувало декілька осіб, правління кожної з яких наклало істотний відбиток на суспільну атмосферу та життя народів імперії. Реформатори змінювались консерваторами, консерватори – реформаторами, відповідно неоднаковими бачились шляхи подальшого розвитку Радянського Союзу. І М. Хрущов, і М. Горбачов були прихильниками проведення реформ і намагались втілити їх у життя. Робили вони це за різних умов, перший, – коли тільки-но розпочиналася криза тоталітарної комуністичної системи, другий – коли вона вже була в розпалі, проте стратегічна мета була одна: її модернізація та зміцнення. Як за М. Хрущова, так і за М. Горбачова здійснювались кроки в напрямку демократизації та оновлення суспільства, позбавлення його від страху, приймались заходи щодо відновлення справедливості та конституційних прав громадян [2; 11, с. 402; 16, с. 78].

Якщо період хрущовської “відлиги” та горбачовської “перебудови” характеризувався потеплінням внутрішньополітичного клімату, то епоха правління Л. Брежнєва супроводжувалась наступом реакційних сил. Хоча він, як вищезазнані державно-партійні діячі, прагнув зберегти існуючу на той час політичну систему, проте, будучи консерватором за своїм характером, він та його оточення не вважали за потрібне, і це впливає з їхніх дій, продовжувати лінію попереднього керівництва в політичній площині. Навпаки, забезпечивши собі, отже, і своєму курсу підтримку та стабільність шляхом значних кадрових перестановок, вони приступили до згортання розпочатих раніше реформ та демократичних процесів. Знову, як і в минулі часи, відновлена була репресивна практика [28, с. 192–194].

Влада ж Української РСР послідовно втілювала в життя політичну лінію кремлівського керівництва. І О. Кириченко, і М. Підгорний, які перебували на найвищому в республіканській ієрархії посту доволі короткий проміжок часу та в епоху правління однієї особи – М. Хрущова, і П. Шелест і В. Щербицький, які очолювали Комуністичну партію України ще більш тривалий період часу й керували республікою за різних перших (генеральних) секретарів ЦК КПРС, відповідно за М. Хрущова – Л. Брежнєва та Л. Брежнєва – Ю. Андропова – К. Черненка – М. Горбачова, робили те, що їм вказували з Москви. За своє вірне служіння вони отримували високі партійно-державні посади в Кремлі, як це було, наприклад, з О. Кириченком [29, с. 95]. Коли ж хтось з них намагався боронити права України, вів недостатню боротьбу з національними проявами, то таких усували від політичного керівництва. Саме так, зокрема, поступили з П. Шелестом [22, с. 95; 34, оп.10, спр. 1401, арк. 43; 35, оп.1, спр. 630, арк. 28].

За більш ніж три десятиліття розвитку Радянського Союзу в постсталінській період суспільно-політична атмосфера в країні не була однаковою. Вона змінювалась відповідно до змін кремлівського керівництва. І це не могло не позначитись на розвитку національно-патріотичного руху в Україні у той час. Після смерті Й. Сталіна здійснені М. Хрущовим та його командою заходи в напрямі лібералізації й реформування тоталітарного комуністичного режиму привели до потепління політичного клімату в країні загалом і в Україні зокрема. А відтак – до активізації суспільного життя у різних його ділянках. І одним з найважливіших здобутків внутрішньополітичного потепління в Республіці стала поява цілої генерації нестандартно мислячої інтелігенції – шістдесятників, які своєю творчістю та діяльністю, спрямованою на відродження культури та духовності власного народу, започаткували новий етап національно-культурного пробудження України. Частина з них стала репрезентантами нового руху, що за короткий час еволюціонував від культурницьких до політичних домагань [4, с. 132–133].

Пом'якшення політичного клімату сприяло не тільки зародженню руху шістдесятників, але й змусило задуматись про подальшу тактику боротьби з пануючим режимом українських підпільників. Хоча після смерті Й. Сталіна в Республіці продовжували діяти раніше створені і створювались нові нелегальні групи та організації, насамперед в західних її областях, що

спирались на організаційні та ідеологічні засади українських націоналістів, проте і в підпіллі, зважаючи на фактичний розгром організованих націоналістичних структур й враховуючи реалії тодішньої політичної ситуації, прийшли до висновку про необхідність пошуку відповідної за цих умов тактики. Тому поряд з прихильниками збройного методу здобуття національної свободи з'являються прибічники ненасильницького шляху її досягнення [12, с. 79; 18, с. 17–21, 33]. Отже, і тут бачимо еволюцію тактики національно-патріотичного руху.

Значний відбиток на його розвиток наклав політичний курс Л. Брежнєва, практичне втілення якого в Україні здійснювала КПУ на чолі з П. Шелестом та В. Щербицьким. Вбачаючи в пробудженні національної свідомості українського народу загрозу існуючій на той час політичній системі, влада вдалася до давно апробованих методів боротьби з націоналізмом. Але їх застосування привело до діаметрально протилежних результатів: від активізації руху в другій половині 1960-х – початку 1970-х років до його придушення у 70-х – на початку 80-х років XX століття [13, с. 63–64; 28, с. 193–197].

Істотний вплив на розгортання національно-патріотичного руху в УРСР мало підписання Радянським Союзом домовленостей щодо дотримання прав людини. Це дало можливість створити Українську гельсінкську групу, діяльність якої була не лише правозахисною. Домагалась вона і права на самовизначення української нації, права на незалежне державне існування [17, с. 103; 32, с. 22, 60].

Неоднаковим ступенем розвитку характеризувався національно-патріотичний рух в Україні у 1980-х роках. Якщо за правління Ю. Андропова – К. Черненка він був майже вщент розгромлений і ледь жеврів, то за час перебування на посту генерального секретаря М. Горбачова у другій половині вищезазначеного десятиліття він відродився і дійшов до стадії оформлення у політичну організацію всеукраїнського масштабу – Народного руху України за перебудову [6, с. 434; 18, с. 29]. Особливістю національно-патріотичного руху в УРСР другої половини 80-х років XX століття була відсутність підпільних груп та організацій, адже громадяни Республіки у період перебудови мали можливість відкрито порушувати та обговорювати давно назрілі проблеми, зокрема й національне питання, шляхом активної участі в діяльності численних неформальних об'єднань.

У досліджуваній період національно-патріотичний рух в Україні знайшов свій вияв у найрізноманітніших формах. Одним з важливих шляхів протистояння національно-свідомого українства комуністичному тоталітарному режимові стала підготовка узагальнювальних праць, в яких здійснені спроби теоретичного осмислення національно-політичного становища України в складі Радянського Союзу. Через неможливість розповсюдження творів діячів українського руху, в тому числі й програмових робіт легальним способом, каналом їх поширення у 1960–1980-х роках був непідконтрольний державі “самвидав”. Засобом боротьби українців за свої національно-політичні та людські права виступала і широка петиційна кампанія на адресу вищих партійних, державних керівників та органів. Значну увагу приділяла українська інтелігенція культурно-просвітницькій діяльності, боротьбі проти русифікації українського народу. Непоодинокими були спроби використання національної символіки, окремі сміливці жертвували власним життям за свободу України [13, с. 19–21; 30; 33, с.187–188]. З метою розширення впливу на суспільні настрої та реалізації національної ідеї національно-патріотичні сили вдавались неодноразово до створення організованих структур, починаючи від спроб утворення локальних груп і закінчуючи формуванням політичної організації всеукраїнського масштабу [10; 27, с. 202].

Для досягнення стратегічної мети українцями використовувались як легальні, конституційні методи діяльності, так і праця в умовах підпілля [21, с. 105–132, 209–213].

Відповіддю тоталітарної комуністичної влади на дії українських націоналістів, патріотів нації стали постійні та широкомасштабні переслідування останніх: від ідеологічно-адміністративних цькувань до політичних репресій. Здійснювались вони на основі чинного українського радянського законодавства, у Кримінальний кодекс якого були введені сумнозвісні статті 62 “Антирадянська агітація і пропаганда” та 187 “Поширювання завідомо неправдивих вигадок, які порочать радянський державний і суспільний лад”. З метою політичної нейтралізації противників існуючої на той час системи владою широко застосовувалась практика примусового

лікування в спеціальних психіатричних лікарнях, яке було набагато загрозливішим, ніж міра покарання, ніж тюремно-табірне ув'язнення [14, с. 127; 34, оп.25, спр. 370, арк. 33; 36, с. 606–607].

Практичну реалізацію прийнятих політичним керівництвом Республіки заходів щодо боротьби з “українським буржуазним націоналізмом” здійснювали правоохоронні органи УРСР. Особливо наполегливо проводив боротьбу з антирежимними силами Комітет державної безпеки, в системі якого було створене спеціальне V Управління із розгалуженим апаратом співробітників [8, с. 230].

Використання комуністичною владою цих та інших засобів впливу наклало істотний відбиток на форми та методи боротьби національно-патріотичних сил, загалом на розвиток українського руху.

Невід’ємною складовою національно-патріотичного руху в УРСР в хрущовсько-горбачовський період був український “самвидав”. Його зародження та тривале існування було викликане насамперед природою комуністичної тоталітарної держави, де контролю підлягали всі сфери суспільного життя. Позбавлена можливості офіційним шляхом пропагувати свої твори, думки та ідеї, молода генерація українців – борців за порятунок нації, її духовності та культури знайшла альтернативний шлях виходу на читацьку аудиторію. Написані від руки, надруковані на друкарських машинках, перефотографовані з плівок “самвидавні” матеріали, позбавлені цензурних спотворень, швидко розповсюджувались авторами серед широких кіл національно-свідомого українства [26, с. 122–123].

Український “самвидав” сприяв не лише піднесенню національної свідомості частини українців та залученню їх до активного суспільно-політичного життя. Протягом тривалого часу він був осередком національно-патріотичного руху, виконуючи роль об’єднавчого фактора. Пов’язуючи не об’єднані організаційно ланки руху та окремих його учасників, “самвидав” згуртував навколо себе представників різних політичних поглядів – від націонал-комуністів до інтегральних націоналістів [9, с. 27; 21, с. 204, 208].

Відтак його каналами розповсюджувались матеріали різнопланового характеру. Переважна більшість з них – це критично-викривальні праці, в яких з позицій націонал-комунізму, інтегрального націоналізму чи демократизму піддавались ревізії ті чи інші сторони суспільно-політичного життя, висвітлювались замовчувані або спотворювані комуністичною владою та ідеологією факти і події української історії та дійсності. Документів ж конструктивного характеру було обмаль [1, с.12, 18; 5, с. 114].

Розвиток українського “самвидаву” залежав від багатьох чинників. Великою мірою він обумовлювався суспільно-політичними умовами в Республіці, що визначались політичним курсом її керівництва, втілюваного ним в життя згідно з рішеннями та вказівками із Москви. Наступ сил реакції переважно супроводжувався посиленням репресивного тиску на український національно-патріотичний рух, а відтак і на “самвидав”. І навпаки, залежно від кількості виявлених фактів розповсюдження нелегальної антирадянської літератури в той чи інший період владою приймалися конкретні заходи з протидії поширенню “самвидаву”, в тому числі і на всесоюзному рівні [23, с. 84].

Приймались нею і численні заходи – від посиленої атеїстичної роботи до адміністративно-кримінального переслідування – стосовно “остаточної ліквідації залишків уніатства”. Проте їх застосування приводило не до зречення віруючими УГКЦ своєї прадідівської віри, а до настирливого бажання домагатися своїх прав. Відтак до невизнання ними рішення щодо юридичної ліквідації цієї церкви, прийнятого в другій половині 1940-х років [3, с. 355–356; 7, с. 121–122].

Вважаючи його неправомірним, греко-католики розгорнули й продовжували вести протягом 50–80-х років ХХ століття боротьбу за відновлення УГКЦ, захоплюючи силоміць зачинені храми, надсилаючи численні заяви на реєстрацію релігійних громад, створюючи легальні організації на захист прав віруючих і церкви, проводячи відкриті богослужіння в часи перебудови, збираючи десятки тисяч підписів під вимогами легалізації церкви. Зусилля віруючих, підтримувані у Ватикані чи то главою УГКЦ, чи то самим Папою Римським, врешті-решт привели до того, що церква отримала можливість офіційного відновлення своїх структур [24; 25].

Домагаючись справедливого вирішення питання легального функціонування Українська греко-католицька церква проводила активну діяльність, спрямовану не лише на задоволення релігійних потреб населення. Значну увагу приділяли її священнослужителі патріотичному вихованню своїх віруючих, закликаючи їх вставати на захист прав церкви і нації, свободи людини, формуванню високої національної свідомості у молоді, плекаючи в такий спосіб ідейних продовжувачів боротьби за незалежну Українську державу. Тобто рух за легалізацію УГКЦ був невід'ємною складовою визвольних змагань української нації [16, с. 147; 31, с. 19].

1. Бадзьо Ю. Відкритий лист до Президії Верховної Ради Союзу РСР та Центрального Комітету КПРС. – Нью-Йорк: Видання Закордонного представництва Укр. громад. групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, 1980. – 64 с. 2. Баран В. Десталінізація в Україні: перша спроба // *Сучасність*. – 1995. – №1. – С.106–117. 3. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с. 4. Виздрік В.С., Стасюк І.М. Лібералізація суспільно-політичного життя в Українській РСР середини 1950-х – початку 1960-х років та її вплив на розвиток національно-патріотичного руху // *Вісник національного університету „Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2004. – № 502. – С.131–135. 5. Гель І. Грані культури. – Львів, 1993. – 216 с. 6. Грабовський С. та ін. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – 608 с; 7. Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. // *УІЖ*. – 1996. – №4. – С.101–114; 1997. – №2. – С.98–110; 1999. – №1. – С.118–131. 8. Зайцев Ю.Д. Дисиденти: опозиційний рух 60–80-х рр. // *Сторінки історії України: ХХ століття: Посібник для вчителя / За ред. С.В. Кульчицького; Упоряд.: В.П. Шевчук, А.А. Чуб, Н.А. Дегтярьова*. – К.: Освіта, 1992. – С.195–235. 9. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського Національного Фронту // *Воля і Батьківщина*. – 1997. – №2(23). – С.26–34. 10. Зайцев Ю. Терор – аргумент тоталітаризму. До 30-річчя погрому Українського Національного Фронту // *Шлях перемоги*. – 1997. – 27 березня. 11. *Історія України / Кер. авт кол. Ю. Зайцев*. – Вид. 2-ге, зі змінами. – Львів: Світ, 1998. – 488 с; 12. Камінський А. З приводу справи юристів // *Сучасність*. – 1968. – №3. – С.77–84. 13. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К.: Либідь, 1995. – 224 с. 14. Кримінальний кодекс Української РСР: Офіц. текст із змін та допов. Станом на 1 квіт. 1985 р. / М-во юстиції УРСР. – К.: Політвидав України, 1985. – 210 с. 15. Курносів Ю.О. Проблеми перебудови в Українській РСР // *УІЖ*. – 1990. – №7. – С.78–86. 16. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с. 17. Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи // *Сучасність*. – 1979. – №10. – С. 98–104. 18. Лук'яненко Л.Г. Не дам загинуть Україні! – К.: Вид.-культурол. центр „Софія”, 1994. – 512 с. 19. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991. – 124 с. 20. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 720 с. 21. Русначенко А.М. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років. – К.: Видавничий дім „КМ Асадеміа”, 1999. – 342 с. 22. Савельєв В.Л. Чи був П.Ю. Шелест виразником „українського автономізму”? // *УІЖ*. – 1991. – №4. – С.94–105. 23. Стасюк І.М. Боротьба за державу в Україні: історичні паралелі // *Військово-науковий вісник*. – Вип. 2. – Львів: ЛВІ, 2000. – С.79–87. 24. Стасюк І.М. Діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі в 1950–1960-х роках // *Вісник Національного університету „Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2001. – №431. – С.96–101. 25. Стасюк І.М. Рух за Українську греко-католицьку церкву в Україні у 1970–1980-х роках // *Вісник Національного університету „Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2002. – №451. – С.79–84. 26. Стасюк І.М. „Самвидав” в українському національному русі 1960–1970-х років // *Вісник Національного університету „Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2000. – №408. – 324 с. 27. Стасюк І.М. Україна на етапі перебудови: від складової імперії до незалежної держави // *Вісник Державного університету „Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 1999. – №377. – С.199–205. 28. Стасюк І.М. Український національно-визвольний рух в умовах хрущовсько-брежнєвського правління: порівняльна характеристика // *Вісник Державного університету „Львівська*

політехніка” “Держава та армія”. – 1999. – №344. – С.189–199. 29. Табачник Д., Шаповал Ю. О.І. Кириченко: історія однієї політичної долі // УІЖ. – 1990. – №5. – С.87–97. 30. Тарахан-Берега З. „Смерть за народ – це щастя...”. Самоспалення Олекси Гірника: жертовність і протест // Просвіта. – 1994. – Листопад. 31. Тимчишин В. Кризь роки та бурі: Нарис про греко-католицького священика (Володимира Сеньківського). – Львів, 1998. – 48 с. 32. Українська Гельсінська група. 1978–1982: Документи і матеріали / Упор. і зред. Осип Зінкевич. – Торонто; Балтимор: Укр. Вид-во „Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1983. – 998 с. 33. Українська інтелігенція під судом КГБ: Матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного та ін. – Мюнхен: Сучасність, 1970. – 251 с. 34. Центральний державний архів громадських об’єднань України. 35. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. 36. Чорна книга України: Зб. документів, архів. матеріалів, листів. доп., ст., досліджень, есе / Упоряд., ред. Ф. Зубанича; Передм. В. Яворівського. – К.: Вид. центр „Просвіта”, 1998. – 784 с.

УДК 94(477):325.83“195/198”

О. Муравський

Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України

ВИСТУПИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРОТИ ВОЄНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА ЗЛАМІ 80 – 90-х рр. ХХ ст.

© Муравський О., 2008

Розглянуто виступи молодіжних неформальних громадсько-політичних організацій другої половини 1980-х років з вимогами деідеологізації та демілітаризації навчального процесу, проаналізовано їх вплив на суспільно-політичну ситуацію в республіці.

Ключові слова: студентські організації, бойкоти військових кафедр, пікет, реформування Збройних сил.

Ledges of yang’s community’s political organizations of the second part of the 80s with the claims of deideologization and demilitarization of the educational process were considered, their influence and the social political situation in republic was analyzed.

Key words: student’s organizations, boycott of the military cathedra, picket, reformation of the arms force.

Одним із позитивних наслідків лібералізації усіх сфер суспільно-політичного життя в Українській РСР у другій половині 80-х рр. ХХ ст. стало поширення в молодіжному середовищі стійких переконань у необхідності перегляду та вдосконалення навчального процесу, його пристосування до вимог часу. У цьому контексті, особливе невдоволення студентської молоді викликала ідеологізація та мілітаризація радянської вищої школи, підсумком чого стала низка стихійних виступів на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст.

Проблеми «українізації» Збройних сил, що розташовувалися на території УРСР, демілітаризації навчального процесу, ліквідації військових кафедр при ВНЗ, не були предметом спеціальних наукових досліджень, а розглядалися науковцями в контексті більш загальних проблем, переважно під час аналізу суспільно-політичних процесів у країні. До таких досліджень, зокрема, належать праці А. Камінського [1], О. Бойка [2], В. Литвина [3], О. Гараня [4]. Джерельну базу наукової роботи становлять матеріали Центрального державного архіву громадських об’єднань України, публікації «неформальної», обласної та республіканської преси.

Молодіжний рух на зламі 80 – 90-х рр. ХХ ст. із вимогами демілітаризації навчального процесу в своїй еволюції пройшов дві виразні стадії: стихійну (весна 1988 – літо 1989 рр.) та